

ADVIES

19 januari 2012

Over de evaluatie van de werking van de Regionale
Landschappen in 2010

12|04

Inhoud

Krachtlijnen.....	2
Adviestekst	1
1. Algemene situering.....	1
2. Juridisch kader	2
3. Overzicht activiteiten	3
4. Evaluatie ANB en INBO	11
5. Activiteiten en instandhoudingsdoelstellingen	14
6. Opmerkingen en aanbevelingen.....	18

Krachtlijnen

De Minaraad ontving op 19 mei 2011 een adviesvraag van het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) over de jaarlijkse evaluatieverslagen van 16 erkende Regionale Landschappen (RL). In 2010 heeft de Minaraad beslist om de jaarlijkse evaluatie van de RL anders aan te pakken door de klemtoon elk jaar te leggen op één welbepaald aspect van de werking van RL. In 2010 betrof dit de bestuursorganen. In 2011 worden de activiteiten van RL onder de loep genomen, specifiek met het oog op de mogelijke rol die RL kunnen spelen bij de implementatie van de instandhoudingsdoelstellingen (IHD).

De Minaraad stelt vast dat er algemeen geen grote verschillen bestaan tussen de activiteiten van RL binnen de vier onderscheiden categorieën (natuurbehoud en kleine landschapselementen, landschapszorg en streekeigen karakter, recreatief medegebruik en natuurrecreatie, en natuureducatie en –sensibilisatie). Sommige RL moeten, in vergelijking met andere RL, wel nog meer inspanningen leveren voor bepaalde doelstellingen gelinkt aan de categorieën. De Minaraad onderstreept hierbij het belang van een evenwichtig programma voor zowel natuurlandschappelijke als cultuurhistorische initiatieven. De Minaraad wijst ook op het grote belang van continuïteit om tot kwalitatief goede resultaten te blijven komen.

De Minaraad constateert dat RL in hun jaarverslagen heel weinig aandacht besteden aan IHD en Natura 2000. ANB gaat in zijn evaluatienota, waarin hij de werking van alle RL jaarlijks evalueert, ook beduidend weinig in op IHD. Het Vlaams Overleg Regionale Landschappen heeft in een nota wel een visie geformuleerd over de mogelijke rol die RL kunnen spelen bij de implementatie van IHD. De Minaraad merkt op dat het onduidelijk is in welke mate de nota onderschreven werd door (de bestuursorganen van) alle RL.

De Minaraad merkt algemeen op dat er op beleidsniveau verschillende exploratieve initiatieven genomen worden om na te denken over de mogelijke rol van RL in het IHD-implementatieproces. Daartegenover staat de geplande interne staatshervorming, die ook zijn weerslag kan hebben op de werking van het instrument van RL. Gezien de lopende processen neemt de Minaraad zich voor om zich in de nabije toekomst in een advies uit te spreken over de algemene taakstelling van RL in het kader van de interne staatshervorming. De potentiële rol van de RL bij de implementatie van de IHD zal hier dan ook bij betrokken worden.

Voor wat betreft de financiering van RL wijst de Minaraad op het belang van het goed voorbereiden en uitwerken van de vooropgestelde besparingsinitiatieven. De Minaraad benadrukt dat het hierbij noodzakelijk is om creatief te blijven zoeken naar oplossingen om bij minder middelen toch de vooropgestelde resultaten te kunnen neerzetten en een goede continuïteit van de werking te garanderen.

In navolging van eerdere adviezen, blijft de Minaraad benadrukken dat er dringend nood is aan een grondige evaluatie en bijsturing van het instrument van RL. Deze nood blijft des te meer actueel in het licht van de mogelijke ontwikkelingen in het kader van het Witboek en de mogelijke taakstelling in functie van IHD.

Inleiding

De Minaraad ontving op 19 mei 2011 een adviesvraag van het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) over de jaarlijkse evaluatieverslagen van 16 erkende Regionale Landschappen (RL). Bij een zelfde adviesvraag in 2010 betrof het 14 RL. Deze RL waren toen: RL West-Vlaamse Heuvels, RL Houtland, RL IJzer en Polder, RL Meetjesland, RL Vlaamse Ardennen, RL Schelde-Durme, RL Zenne, Zuun en Zoniën, RL Dijleland, RL Noord-Hageland, RL Groene Corridor, RL Haspengouw en Voeren, RL Kempen en Maasland, RL de Voorkempen en RL Lage Kempen. Het RL Rivierenland en RL Zuid-Hageland zijn er dit jaar bijgekomen.

Het besluit inzake de erkenning van de regionale landschappen ("Erkenningsbesluit RL")¹ voorziet geen specifieke adviestermijn, maar ANB streeft naar een advies binnen de twee maanden. Dit wordt afgeleid uit de procedure voor voorlopige en definitieve erkenning van een RL. De uiterste adviesdatum zou dan 19 juli zijn. In overleg met ANB werd echter uitstel gevraagd tot de raadszitting van 19 januari 2012.

De adviestaak van de Minaraad kadert binnen het Erkenningsbesluit RL. Dit besluit bepaalt dat ANB een evaluatieverslag opmaakt waarin aangegeven wordt in welke mate het RL zijn functie vervult en beantwoordt aan de erkenningscriteria opgenomen in het besluit. Dit evaluatieverslag wordt in principe vóór 15 april van elk kalenderjaar, samen met het werkingsverslag, aan de Minaraad voorgelegd en overgemaakt aan de minister. Op grond van dit evaluatieverslag kan de minister overgaan tot het geven van aanbevelingen of, in voorkomend geval, tot het intrekken of opschorten van de erkenning (artikel 3, §3).

Het adviesdossier werd besproken op de vergaderingen van de Werkcommissie Open Ruimte (WCOR) van 26 augustus 2011 en 1 september 2011, op de gezamenlijke vergadering van de WCOR en de Permanente Werkcommissies Natuur en Bos (PWC) van 6 januari 2012 en op de Raadszitting van de Minaraad van 19 januari 2012, waar het advies vastgesteld werd. Het voorliggend document resulteert uit deze besprekingen.

Het advies werd unaniem goedgekeurd.

Walter Roggeman
Voorzitter Minaraad

---

¹ Besluit van de Vlaamse Regering van 8 december 1998 tot vaststelling van de regels voor de voorlopige en definitieve erkenning van regionale landschappen, gewijzigd bij besluit van 11 mei 1999

Adviestekst

1. Algemene situering

- [1] **Invulling advies.** In 2010 heeft de Minaraad beslist om de jaarlijkse evaluatie van de regionale landschappen (RL) anders aan te pakken door de klemtoon elk jaar te leggen op één welbepaald aspect van de werking van RL. In 2010 betrof dit de bestuursorganen². Op voorstel van het secretariaat, worden in 2011 de activiteiten van RL onder de loep genomen, specifiek met het oog op de mogelijke rol die RL kunnen spelen bij de implementatie van de instandhoudingsdoelstellingen. Deze keuze is relevant gezien er momenteel door het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) een reeks overlegprocessen opgestart is met verschillende partners om na te gaan hoe de instandhoudingsdoelstellingen op het terrein gerealiseerd kunnen worden. Simultaan is men ook bezig om de Gewestelijke instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD) door te vertalen in Specifieke instandhoudingsdoelstellingen (S-IHD) per (groep van) Speciale Beschermingszone(s) (SBZ). Hiertoe worden meer dan 30 S-IHD-dossiers opgemaakt, die elk een overlegprocedure doorlopen.

Het ANB heeft zelf de aandacht gevestigd op de potentiële taak van RL in het IHD-implementatieproces. Definitief erkende regionale landschappen hebben van ANB de instructie gekregen om in hun aanvraagdossier ter hernieuwing van de definitieve erkenning aan te geven hoe zij lokaal hun toekomstige rol inschatten ten aanzien van de instandhoudingsdoelstellingen³. Het Regionaal Landschap Houtland heeft dit punt als eerste toegevoegd aan zijn intentieverklaring over hun werking in de periode 2011-2017⁴. De Minaraad heeft op 5 juli 2011 advies gegeven over het hererkenningsdossier van RL Houtland⁵. In dit advies gaat de Raad niet specifiek in op de rol en taakstelling van het RL ten aanzien van de IHD *"omdat hij zich voorneemt om het onderwerp meer in zijn algemeenheid te behandelen bij de jaarlijkse advisering van de werking van alle RL in 2010"*.

- [2] **Concrete aanpak.** Vooraleer in te gaan op de mogelijke rol van RL bij de IHD-realisatie is het raadzaam om een beeld te schetsen van de activiteiten die RL uitvoeren. Het kader voor deze activiteiten wordt in grote lijnen bepaald door het Erkenningsbesluit, dat een aantal criteria vastlegt. In wat volgt geeft de Minaraad eerst een overzicht van dit juridisch raamwerk (hoofdstuk 2). Vervolgens koppelt hij dit aan een algemene inventarisatie van de activiteiten van RL op basis van de jaarverslagen van hun werking in 2010 (hoofdstuk 3). In hoofdstuk 4 wordt bondig ingegaan op de evaluaties van RL die ANB en het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) in het verleden doorgevoerd hebben. Uit het activiteitenoverzicht van hoofdstuk 3 distilleert de Minaraad dan, waar mogelijk, de initiatieven die RL reeds nemen met oog op IHD. Dit wordt gelinkt aan de inspanningen die ANB levert om de activiteiten van RL te stroomlijnen, o.a. in relatie tot IHD (hoofdstuk 5). Hieruit vloeien ten slotte een aantal aanbevelingen

---

² Minaraad, 2 september 2010, advies aangaande de evaluatie van de werking van de Regionale Landschappen in 2009 (2010|42)

³ ANB, 13 april 2011, begeleidende brief aan de Minaraad in het dossier over de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning van het Regionaal Landschap Houtland (refnr. BL-GGB/RLREG/HERERK/11-03462/LS)

⁴ Regionaal Landschap Houtland, 2011, dossier over de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning

⁵ Minaraad, 5 juli 2011, advies aangaande de hernieuwing van de definitieve erkenning van het Regionaal Landschap Houtland (2011|34)

uit voor de toekomstige werking van RL (hoofdstuk 6).

- [3] **Witboek 'interne staatshervorming'**. In navolging van eerdere adviezen over RL in 2011, wenst de Minaraad hier ook aan te geven op de hoogte te zijn van de principiële beslissingen in het Witboek 'interne staatshervorming', die het instrument van regionale landschappen aanbelangen. De Minaraad houdt echter voor het huidig advies grotendeels vast aan het bestaande kader. Er wordt dus nog geen rekening gehouden met eventuele nieuwe ontwikkelingen die zich (zullen) voordoen in het kader van dit Witboek. De Minaraad wijst evenwel op de aanbevelingen in zijn advies van 5 juli 2011⁶, waarin hij beklemtoont dat er nood blijft aan een eenduidig wettelijk kader voor RL dat eenvormig wordt toegepast door de provincies. Bovendien moet het samenwerkingsinstrument als overlegforum voldoende bestuurlijke onafhankelijkheid blijven krijgen en moet de betrokkenheid van de middenveldgroepen gegarandeerd blijven.

2. Juridisch kader

- [4] **Algemene werking.** Volgens art. 54, §1 van het Natuurdecreet moet een RL "*gericht zijn op de bevordering van het draagvlak*". Het Erkenningsbesluit specificeert dit verder door te stellen dat de initiatieven van een RL in het kader van het doelgroepenbeleid moeten gericht zijn op de bevordering en promotie van (1) het streekeigen karakter; (2) de natuurrecreatie; (3) de natuureducatie; (4) het recreatief medegebruik; (5) het natuurbehoud; en (6) het beheer, het herstel, de aanleg en de ontwikkeling van kleine landschapselementen. Een RL dient hiertoe zowel eigen initiatieven te nemen als deze van anderen te ondersteunen (art. 2). Om erkend te worden moet een RL o.a. aantoonbare activiteiten ontplooiën conform de hoger genoemde doelstellingen (art. 4, §1). Om erkend te blijven dient een RL jaarlijks minstens volgende activiteiten te organiseren binnen de doelstellingen: (1) minstens 2 maal per jaar een landschapskrant verspreiden; (2) minstens 3 vormingsactiviteiten (mee)organiseren met min. 25 deelnemers; (3) minstens 3 brede publieksactiviteiten (mee)organiseren met min. 100 deelnemers; en (4) activiteiten ontplooiën of ondersteunen die de participatie van de doelgroepen en de bevolking aan het beheer, het herstel, de aanleg en de ontwikkeling van kleine landschapselementen en het natuurbehoud bevorderen (art. 4, §6). Elk jaar dient een RL aan ANB te rapporteren over de concrete bijdragen die geleverd zijn aan de zes doelstellingen. Tevens moet een RL aantonen hoe het draagvlak binnen het werkingsgebied versterkt wordt (art. 3, §2).

Bij de verlenging van de definitieve erkenning van zeven RL in 2006 werden in de ministeriële besluiten (MB) van 27 maart 2006 bijkomende voorwaarden opgelegd inzake o.a. de werking van RL⁷. Artikel 3 van deze MB bepaalt dat een RL in zijn jaarverslag op een herkenbare en afzonderlijke wijze dient te rapporteren over: (1) de concrete activiteiten die zijn uitgevoerd als basistaakstelling in het kader van draagvlakvorming voor natuur; (2) de extra taken die buiten de basistaakstelling zijn uitgevoerd, zowel binnen het kader van structurele opdrachten op Vlaams, provinciaal of gemeentelijk niveau als éénmalige of tijdelijke projecten; (3) de concrete acties en initiatieven die zijn ondernomen op

---

⁶ Minaraad, advies van 5 juli 2011 over het 'Witboek Interne staatshervorming' (2010|40).

⁷ Zie de Ministeriële Besluiten van 27 maart 2006 houdende de hernieuwing van de definitieve erkenning van RL Dijleland, RL Haspengouw en Voeren, RL Kempen en Maasland, RL Noord-Hageland, RL Vlaamse Ardennen, RL West-Vlaamse Heuvels en RL Zenne, Zuun en Zoniën; zie ook Minaraad, 28 juni 2007, advies over de werking van de Regionale Landschappen (2007|23)

het gebied van sensibilisering en informatieverbreiding voor het vergroten van het draagvlak voor natuur; (4) de aandacht die het besteedt aan de nazorg van uitgevoerde projecten en aan de impact op natuur van de opgezette projecten; (5) de samenwerking en het overleg met doelgroepen, partners en overheden; en (6) de professionalisering van zijn organisatie zowel op het vlak van personeelsbeleid als met betrekking tot het administratief en financieel beheer.

[5] Landschapswerking. In het decreet van 16 april 1996 betreffende de Landschapszorg ("*Landschapsdecreet*") werd via een decreetswijziging in 2001 de mogelijkheid opgenomen om een financiële bijdrage toe te kennen aan RL voor algemene landschapszorg (art. 39). Sinds 2002 heeft het beleidsveld Onroerend Erfgoed de landschapswerking van RL dan ook ondersteund. Deze subsidie werd echter pas recent formeel en structureel vastgelegd in de vorm van een uitvoeringsbesluit: het besluit van de Vlaamse Regering van 21 januari 2011 tot vaststelling van de algemene regels voor de erkenning en de subsidiëring van de landschapswerking van regionale landschappen ("*Landschapsbesluit RL*"). Door de taakstelling van RL uit te breiden, kan het behoud en het herstel van "*een typisch landschap met een grote gaafheid en samenhang en/of cultuurhistorische waarde*", zoals vermeld in art. 1, §2 van het Erkenningsbesluit, beter gestimuleerd worden. Om een erkenning van de landschapswerking te verkrijgen en te behouden moet een RL jaarlijks activiteiten inzake landschapswerking ontplooiën of ondersteunen onder coördinatie van een landschaps animator (art. 4, 7 en 8 van het Landschapsbesluit RL).

Sinds 1 oktober 2004 stelt de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) een bedrijfsplanner in dienst voor elk RL voor een (verlengbare) periode van 2 jaar. Dit werd vastgelegd in het Ministerieel Besluit over de uitvoering van beheerovereenkomsten van 18 juli 2003. De bedrijfsplanner stelt in overleg met landbouwers bedrijfsplannen op, waarin beheerovereenkomsten ingesloten zitten. Op die manier voeren ze mee de landschaps- en natuurdoelen van RL uit.

3. Overzicht activiteiten

[6] Situering. Elk regionaal landschap schetst in zijn jaarverslag een overzicht van de activiteiten (*i.e.* projecten, acties), die uitgevoerd zijn in de loop van het jaar 2010. Deze activiteiten worden telkens ondergebracht in vier verschillende categorieën: (1) natuurbehoud en kleine landschapselementen; (2) landschapszorg en streekeigen karakter; (3) recreatief medegebruik en natuurrecreatie; en (4) natuureducatie en -sensibilisatie. Deze classificering sluit aan bij de voorgeschreven taakinvulling in het Erkenningsbesluit (zie [3]). Verschillende activiteiten kunnen onderbracht worden in meer dan één categorie; de categorieën sluiten elkaar niet uit. Door het streven naar een geïntegreerde werking van RL kunnen de activiteiten dus gekoppeld worden aan meerdere doelstellingen van het Erkenningsbesluit. De RL geven dit ook telkens aan in een samenvattende overzichtstabel in hun jaarverslagen.

In het jaarverslag wordt elk (deel)project binnen een categorie voorgesteld aan de hand van een fiche, die een bondige oplijsting geeft van de respectievelijke trekker(s), partners en doelgroepen van het project, alsook een omschrijving van de doelstelling, inhoud, planning, samenwerking en financiering. De opdeling van de actiefiches in een sjabloon met deze vaste rubrieken moet het mogelijk maken om de doelstellingen vanuit de wetgeving beter te toetsen en de transparantie van de werking te verhogen.

Op basis van deze fiches heeft de Minaraad per RL een overzicht gemaakt van de uitgevoerde activiteiten in 2010. Eén fiche werd hierbij gelijkgesteld aan één project of actie. Dit kan een activiteit zijn die in 2010 opgestart werd of zijn oorsprong reeds vroeger vond. Bij het inventariseren van de gegevens bleek dat de RL voor gelijkaardige thema's soms verschillende benaderingen hanteren op vlak van de afbakening van een project en de eraan gekoppelde fiches. De detailgraad van een fiche kan op die manier verschillen. Zo gebruiken sommige RL aparte fiches voor de specifieke locaties waar een bepaald (deel)project uitgevoerd werd (bv. met betrekking tot activiteiten van de landschaps animator), terwijl andere het eerder als een geheel via een algemene fiche beschrijven. Hierdoor moeten de resultaten die hieronder gepresenteerd worden, eerder als richtinggevend (*i.e.* niet absoluut) beschouwd worden. Waar mogelijk werd wel geprobeerd om de projectfiches op een gelijk niveau te brengen om een betere vergelijkbaarheid toe te laten.

In wat volgt, presenteert de Minaraad de resultaten van de inventarisatie voor elk van de vier categorieën per RL. De Raad beperkt zich hierbij tot een vergelijkende synopsis van de projecten *as such* en gaat dus niet in op de effectieve resultaten van de acties zelf (zoals aantal afgesloten beheerovereenkomsten, aantal aangelegde KLE, ...). In de figuren wordt telkens het aantal projecten weergegeven, die als primaire doelstelling bv. 'natuurbehoud en kleine landschapselementen' hebben en door de RL in hun jaarverslag dan ook in die categorie ondergebracht worden. Om te illustreren dat dezelfde projecten ook kunnen aansluiten bij andere doelstellingen van het Erkenningsbesluit (zie hoger), wordt telkens ook het aantal projecten getoond met als secundaire doelstelling bv. 'streekeigen karakter'. Deze 'secundaire' koppeling werd overgenomen uit de jaarverslagen en betreft dus geen eigen interpretatie. Voor RL Houtland kunnen deze gegevens niet getoond worden, omdat een overzichtstabel, die deze koppelingen weergeeft, in het jaarverslag ontbreekt. Algemeen zijn er ook hier verschillen tussen de interpretaties van de RL zichtbaar. Sommige RL gaan ervan uit dat al hun projecten ook het streekeigen karakter bevorderen (en maken dan ook altijd die 'secundaire' link in hun overzichtstabel), terwijl andere hier selectiever zijn. De voorgestelde gegevens zijn dus ook hier eerder richtinggevend.

[7] Natuurbehoud en kleine landschapselementen. Het aantal projecten per RL binnen deze categorie varieert van 5 (RL West-Vlaamse Heuvels) tot 24 (RL Kempen en Maasland) (Figuur 1). Het aandeel dat 'natuurbehoud en kleine landschapselementen' als secundaire doelstelling heeft, is altijd nog hoger, met als uitschieter RL Groene Corridor (46). Dit RL stelt zelf in haar jaarverslag dat ze zich meer en meer moet concentreren op geïntegreerde projecten door de hoge druk op de open ruimte in de noordrand van Brussel⁸. Veel acties sluiten dus aan bij verschillende doelstellingen, op de eerste plaats die van natuurbehoud en kleine landschapselementen (KLE).

De projecten gaan algemeen uit van een gebiedsgerichte of eerder een soortgerichte benadering. Centraal staat vaak de aanleg, het herstel en het beheer van kleine landschapselementen (KLE), zoals poelen, boomgaarden, houtkanten en dreven. Via zaadoogst en plantacties hoopt men hierbij het aandeel van autochtone bomen en struiken lokaal te verhogen.

Alle RL hebben initiatieven lopen die het leefgebied en de populaties willen

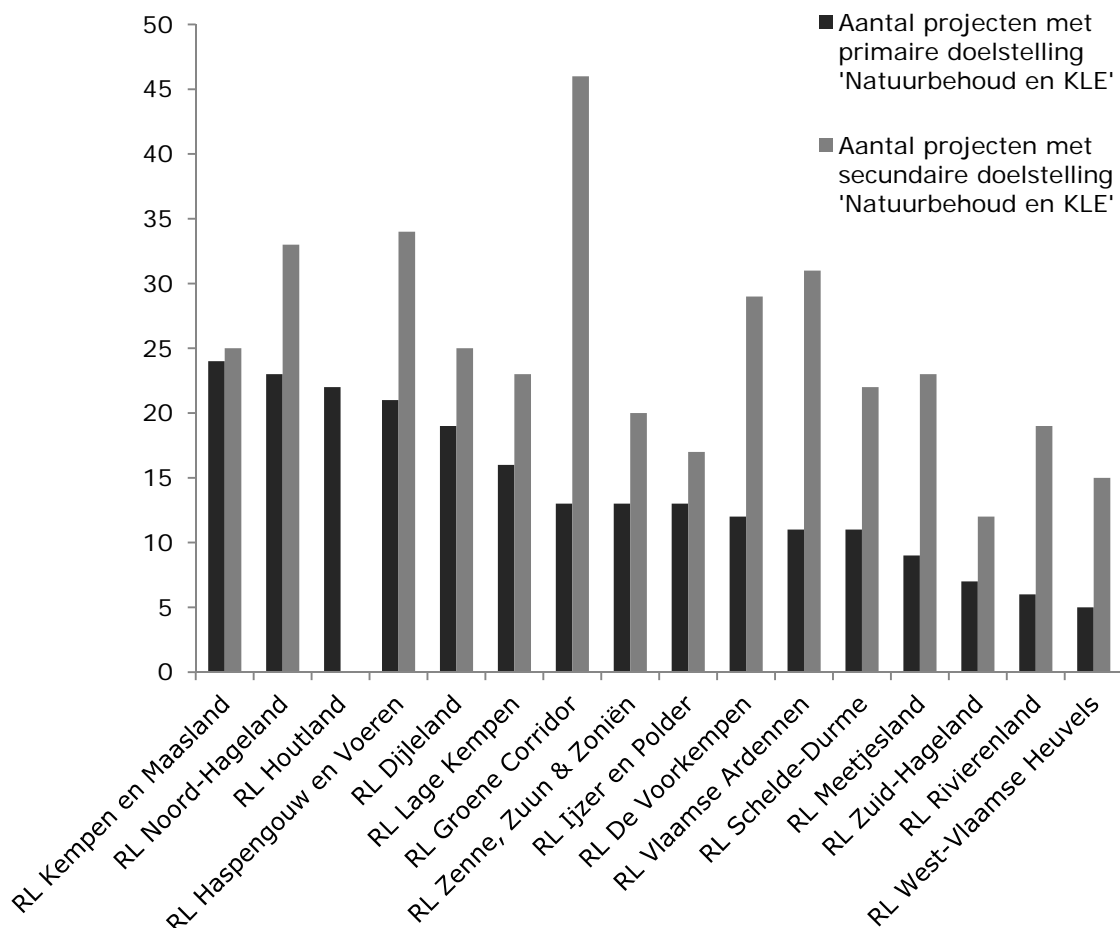
---

⁸ Zie jaarverslag RL Groene Corridor, p. 39

verbeteren van verschillende faunagroepen, waaronder akkervogels, vleermuizen, zwaluwen, insecten en amfibieën. Via de bedrijfsplanner van VLM worden daartoe o.a. beheersovereenkomsten afgesloten met lokale landbouwers om bv. een ecologisch akkerrandbeheer te stimuleren. Algemeen lijken RL relatief minder projecten uit te voeren die specifiek het beheer van vegetaties of plantensoorten vooropstellen. Hun taak beperkt zich hierbij dan voornamelijk tot opvolging en coördinatie. Een uitzondering is RL Houtland, dat actief betrokken is bij het herstel van bloemrijke graslanden en de bescherming van een aantal bedreigde plantensoorten, zoals de stengelloze sleutelbloem. Enkele andere RL ondersteunen een goed bosrandbeheer en het creëren van natuurverbindingen (via bv. KLE).

Een belangrijk overkoepelend project rond natuurbehoud en KLE, waarin verschillende RL meestappen, is SOLABIO (SOorten en LAndschap als drager voor BIODiversiteit). Dit betreft een INTERREG-project dat getrokken wordt door de provincies. Met dit project wil men via een aantal 'hefbomen' de lokale biodiversiteit verhogen, waardevolle landschappen herstellen en de plaatselijke participatie aan het natuurbehoud stimuleren. Hiertoe worden acties opgezet rond o.a. de inrichting van terreinen, educatie en sensibilisatie.

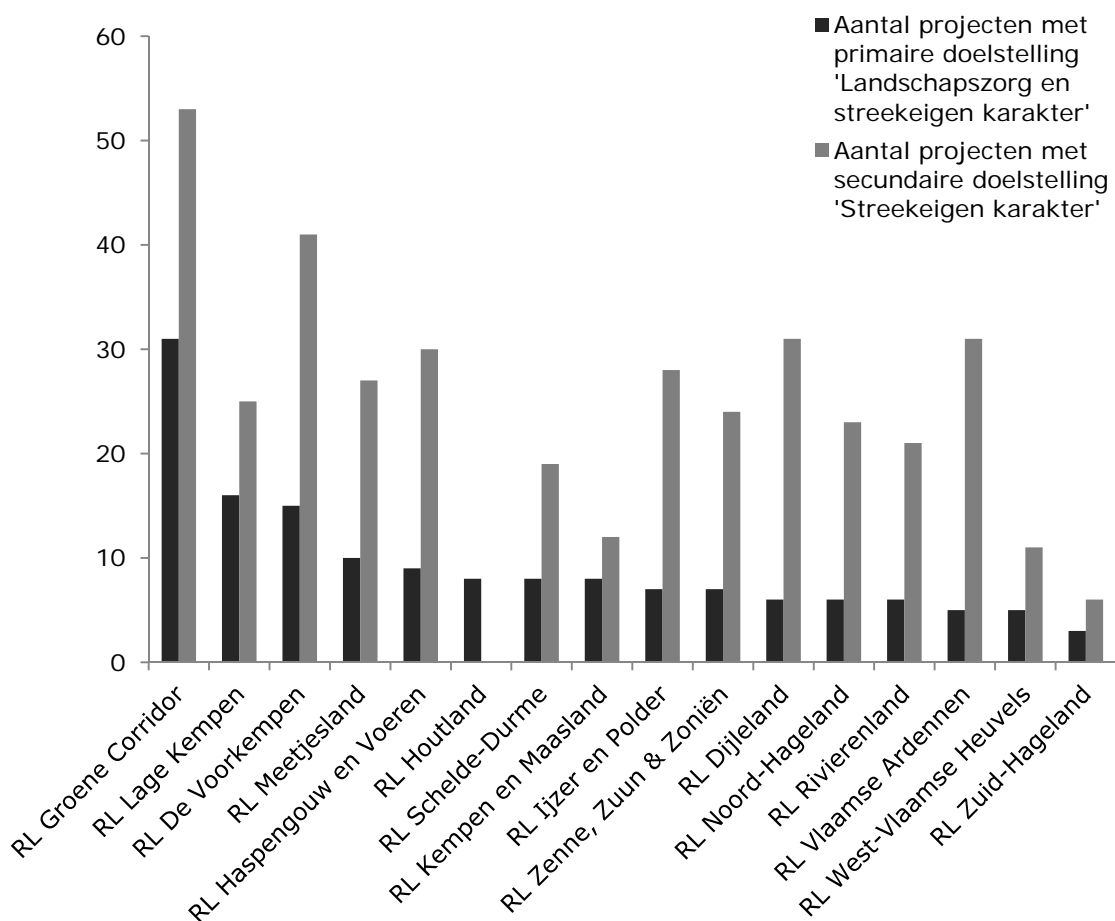

Figuur 1: Aantal projecten per regionaal landschap gekoppeld aan 'Natuurbehoud en KLE'

[8] Landschapszorg en streekeigen karakter. In deze categorie is de range van het totaal aantal projecten per RL ook relatief groot: van 3 (RL Zuid Hageland) tot 16 (RL Lage Kempen) (Figuur 2). Het aantal activiteiten met als secundaire doelstelling 'streekeigen karakter' is echter beduidend groter. Dit vindt vooral zijn

oorsprong in de initiatieven rond KLE. Door de aanleg van KLE wil men namelijk, naast het natuurbehoud, ook expliciet het authentieke streekeigen karakter van het werkingsgebied verhogen. Het RL Lage Kempen maakt in haar jaarverslag zelfs geen onderscheid tussen de categorieën 'landschapszorg en streekeigen karakter' en 'natuurbehoud en KLE', wat er op wijst dat ze inderdaad nauw samenhangen.

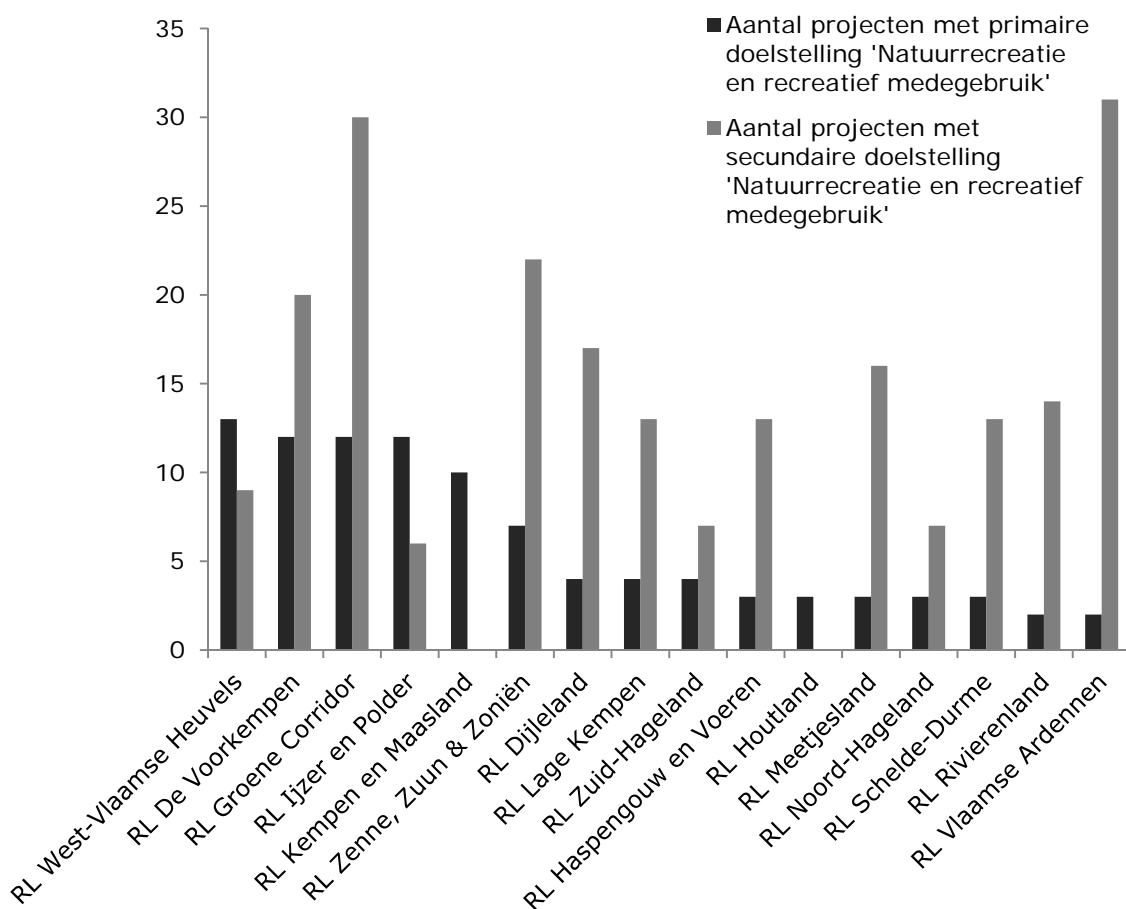
De meeste activiteiten met als primaire doelstelling 'landschapszorg en streekeigen karakter' willen een cultuurhistorische en ecologische opwaardering van tuinen en parken bewerkstelligen. Hiertoe worden door de landschaps animator van het RL landschapsbeheerplannen opgemaakt in nauw overleg met de eigenaar van het terrein. De inspanningen in dit kader zijn voor sommige RL groter dan wat Figuur 2 doet vermoeden, doordat ze lokaal op meerdere locaties werkzaam zijn binnen één (deel)project. Dit is bv. het geval voor RL IJzer en Polder, RL Meetjesland en RL Zenne, Zuun & Zoniën. KLE nemen vaak een belangrijke plaats in bij de landschapsplannen. Andere initiatieven binnen de categorie richten zich op het herstel van klein bouwkundig erfgoed (bv. een buurtkapel), dorpsgezichten, beschermde monumenten en hun inkleding in de ruimere omgeving. Veel aandacht gaat lokaal ook uit naar het beheer van holle wegen als verbindend lineair element in het landschap. Projecten rond deze thema's behelzen zowel effectieve terreinacties als adviesverlening.

Figuur 2: Aantal projecten per regionaal landschap gekoppeld aan 'Landschapszorg en streekeigen karakter'

[9] Natuurrecreatie en recreatief medegebruik. Het aantal projecten in deze categorie per RL loopt op van 2 (RL Rivierenland) tot 13 (RL West-Vlaamse Heuvels) (Figuur 3). Onderstaande figuur toont aan dat ook hier veel projecten in de andere categorieën een link hebben met 'natuurrecreatie en recreatief medegebruik'. Dit is vooral opvallend voor het RL Vlaamse Ardennen (31) en RL Groene Corridor (30). In het jaarverslag van RL Kempen en Maasland ontbreken gegevens over de secundaire koppeling.

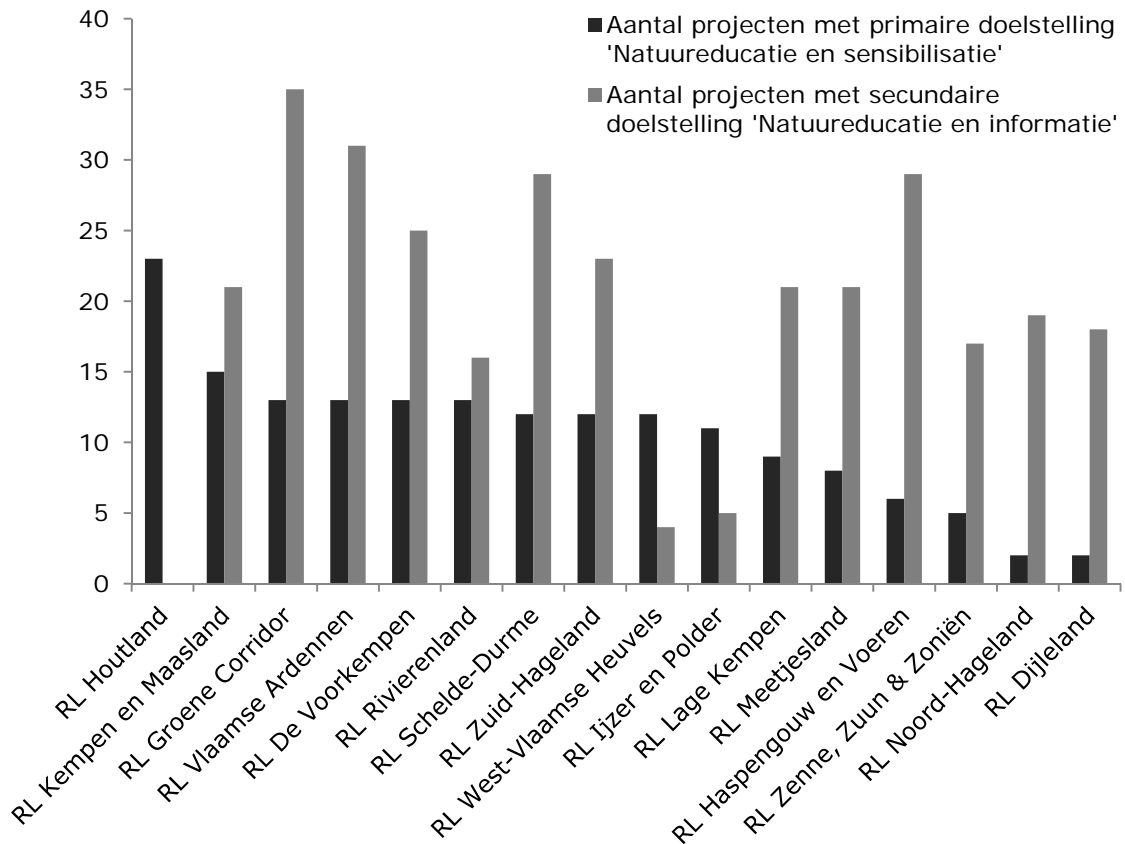
De belangrijkste activiteiten binnen deze categorie bestaan uit de uitwerking van allerhande wandel- en fietsroutes. Dit is vaak gekoppeld aan het lokaal herstel van trage wegennetwerken en de medewerking aan toegankelijkheidsplannen (bv. voor bossen). Bij harmonische groeninrichting en beheer van tuinen en parken is recreatie ook vaak één van de belangrijkste aandachtspunten (bv. bij inrichting van speelzones). Andere initiatieven die RL nemen rond recreatie is de publicatie van infobrochures en de organisatie van themadagen. De link met educatie en sensibilisatie (zie [10]) is dan ook groot.

Figuur 3: Aantal projecten per regionaal landschap gekoppeld aan 'Natuurrecreatie en recreatief medegebruik'

[10] Natureducatie en -sensibilisatie. Het gemiddeld aantal activiteiten in deze categorie ligt hoog in vergelijking met de andere categorieën. Het grootste en het kleinste aantal werd respectievelijk genoteerd voor RL Houtland (23) en RL Dijleland (2). Dit hoge gemiddelde is voornamelijk te wijten aan het feit dat het hier vaak éénmalige acties betreft. De meest voorkomende projecten zijn dan ook de organisatie van cursusavonden voor scholen of particulieren (rond bv.

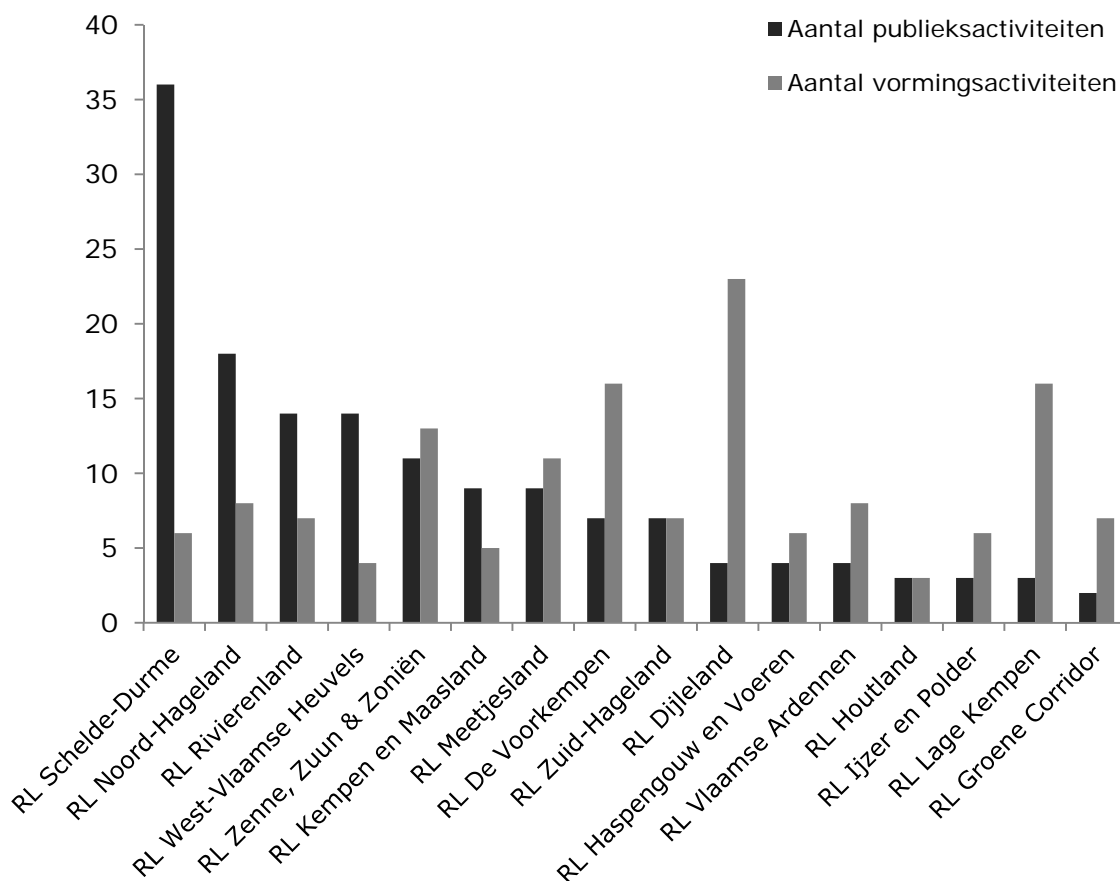
hoogstamboomgaarden) en trefdagen rond biodiversiteit en landschap in het kader van projecten uit de andere categorieën. Ook de communicatie over de werking van RL valt onder deze categorie.

Figuur 4: Aantal projecten per regionaal landschap gekoppeld aan 'Natuureducatie en sensibilisatie'

[11] Verplichte activiteiten. Om haar erkenning te behouden, moet een RL een landschapskrant verspreiden en vormings- en publieksactiviteiten (mee)organiseren (zie [2]). Het merendeel van de RL publiceert twee landschapskranten per jaar, waardoor voldaan wordt aan het wettelijke minimum. Drie RL brachten er meer uit: RL Zenne, Zuun & Zoniën (4), RL Kempen en Maasland (3) en RL Vlaamse Ardennen (3).

Figuur 5 geeft een overzicht van het aantal publieks- en vormingsactiviteiten per RL. Het RL Schelde-Durme is duidelijk koploper met 36 publieksactiviteiten, terwijl hun initiatieven rond vorming veel beperkter zijn. RL Dijleland heeft het grootste aantal vormingen georganiseerd.

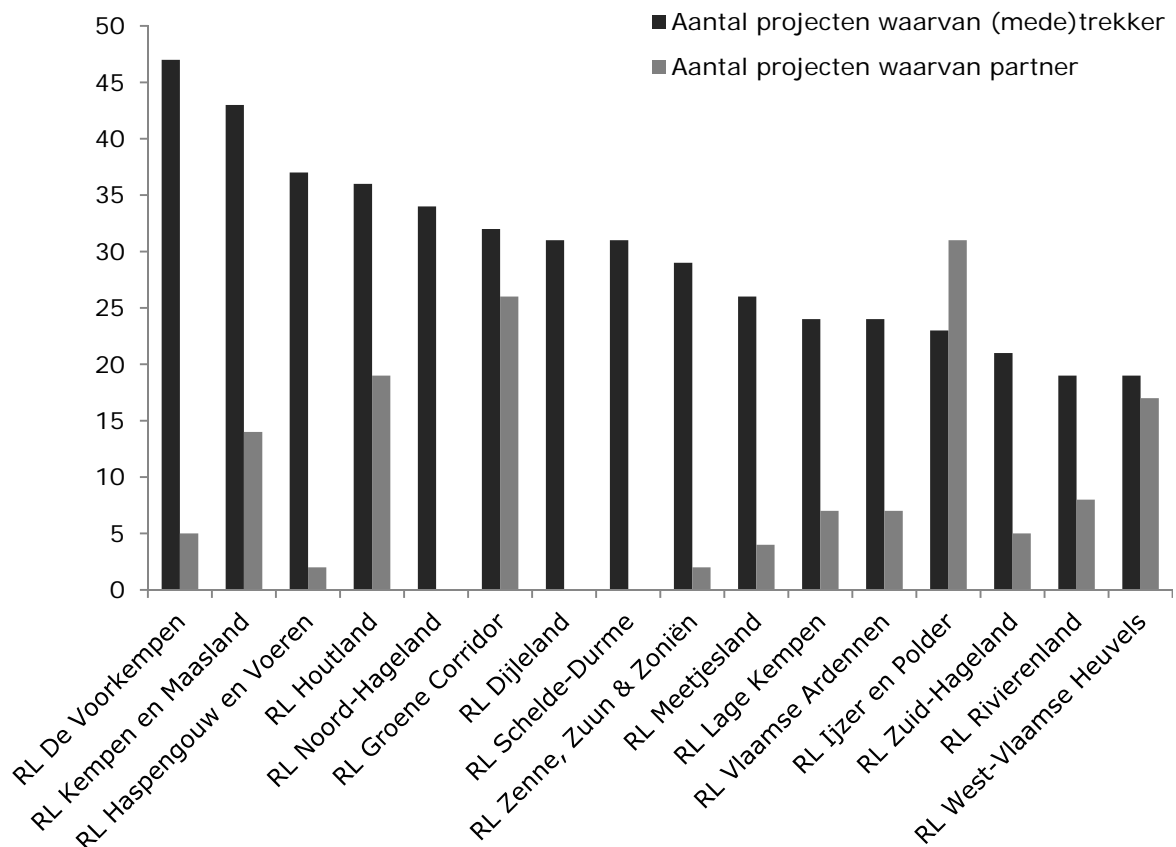

Figuur 5: Aantal publieks- en vormingsactiviteiten per regionaal landschap

[12] Trekker. Zoals reeds in [6] aangehaald, geeft elk RL voor hun acties aan welke organisaties of instanties de respectievelijke trekkers zijn. De RL beschouwen zichzelf meestal als (mede)trekker van de projecten die ze uitvoeren (Figuur 6). Enkel het RL IJzer en Polder lijkt in totaal meer een partner dan een trekker van zijn acties te zijn. Van sommige projecten is het RL zowel (mede)trekker als partner, afhankelijk van de specifieke deelactiviteiten.

De Minaraad merkt op dat geen enkel RL een op hun werking toegespitste definitie geeft van het begrip "trekker". Hierdoor is het onduidelijk op welke manier de RL de rol als trekker effectief invullen of wensen in te vullen. Uit de jaarverslagen blijkt de interpretatie van 'trekker' soms wel duidelijk verschilt per RL. Zo beschouwen een aantal RL zichzelf als trekker voor projecten rond bv. beheerovereenkomsten, terwijl andere de trekkersrol toekennen aan VLM (bedrijfsplanner). In die zin is al dan niet 'trekker' zijn een niet objectief criterium. Het gebrek aan een definitie maakt de trekkersrol in het algemeen ook moeilijk objectiveerbaar.

De Minaraad wenst in het licht van bovenstaande aan te geven dat een trekkersfunctie op zich niet noodzakelijk hoeft te zijn voor de goede werking van een RL. Een RL is immers op de eerste plaats een samenwerkingsinstrument van het doelgroepenbeleid, een forum waar de verschillende actoren elkaar kunnen ontmoeten om een samenwerking op touw te zetten.

Figuur 6: Aantal projecten waarvan het regionaal landschap (mede)trekker of partner is

[13] Financiën. Een RL ontvangt budget voor zijn basis- en projectwerking van verschillende kanalen, waaronder het Agentschap voor Natuur en Bos, het Agentschap Ruimte en Erfgoed, de Vlaamse Landmaatschappij, de provincies en de gemeenten. In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van het aantal projecten dat door deze instanties gefinancierd wordt. Gegevens over specifieke bedragen of percentages konden niet geïnventariseerd worden, omdat RL deze data niet altijd consequent in hun fiches opnemen. Hierdoor is het ook niet mogelijk om een algemeen budgetoverzicht op te stellen voor de verschillende kanalen. De RL presenteren een dergelijk overzicht zelf ook niet in hun jaarverslagen. In het jaarverslag van RL Houtland wordt wel een tabel getoond met de projectkosten in 2010 voor landschapszorg, natuurbehoud, natuurrecreatie, natuur- en milieueducatie, cultuurhistorisch erfgoed en informatie, verdeeld over de verschillende financieringskanalen⁹.

Het onderstaande overzicht heeft vooral betrekking op projectsubsidies. Het onderscheid met basiswerking (o.a. personeelskosten) is echter soms moeilijk te maken, omdat RL dit voor sommige projecten niet afzonderlijk vermelden. Het merendeel van de projecten haalt zijn budget uit meer dan één kanaal. Cofinanciering volgens vooraf vastgelegde percentages gebeurt dus frequent.

⁹ Zie jaarverslag RL Houtland, p. 91

Veel RL voeren projecten uit op (mede)kosten van andere dan de hieronder vermelde financieringsbronnen (zie categorie 'ander' in Tabel 1). Dit betreft dan voornamelijk projecten die medegefinancierd worden door natuurverenigingen, particulieren (eigenaars van ingerichte terreinen) en toeristische organisaties. Voor het RL Kempen en Maasland worden alternatieve budgetkanalen zelfs aangewend voor het grootste aantal van zijn projecten.

Uit Tabel 1 blijkt dat al de RL ook steun ontvangen voor projecten van Europese programma's, zoals EFRO, INTERREG, LEADER en LIFE. Het meest 'bekende' voorbeeld is het project SOLABIO (zie [7]). Andere voorbeelden die inkomsten krijgen van Europese subsidiekanalen zijn projecten rond autochtone bomen en struiken en de geïntegreerde herinrichting van kasteelparken.

Tabel 1: Aantal projecten per regionaal landschap dat financiering krijgt van vernoemde kanalen (VG= Vlaams Gewest)

Naam RL	VG-ANB	VG-ander	Provincie	Gemeente	EU	Ander
RL De Voorkempen	24	23	20	12	13	14
RL Dijleland	11	22	16	9	6	20
RL Groene Corridor	36	21	43	18	3	33
RL Haspengouw en Voeren	15	14	15	15	14	18
RL Houtland	23	21	24	10	2	12
RL IJzer en Polder	13	15	30	18	8	8
RL Kempen en Maasland	11	8	8	17	13	32
RL Lage Kempen	8	7	9	9	12	8
RL Meetjesland	27	12	22	15	5	12
RL Noord-Hageland	17	15	18	4	12	6
RL Rivierenland	4	5	19	21	6	16
RL Schelde-Durme	6	3	12	12	7	11
RL Vlaamse Ardennen	2	8	4	6	1	10
RL West-Vlaamse Heuvels	6	5	7	9	11	10
RL Zenne, Zuun & Zoniën		4	7	2	8	4
RL Zuid-Hageland	6	9	16	8	13	6

4. Evaluatie ANB en INBO

[14] Evaluatie ANB. Het Erkenningsbesluit (art. 2, §2 en §3) bepaalt dat het Agentschap voor Natuur en Bos instaat voor de opvolging van de programmaonderdelen van RL die door haar betoelaagd worden. ANB moet hun inpasbaarheid binnen het natuurbehoud beoordelen. Elk jaar maken de provinciale afdelingen van ANB daartoe een evaluatieverslag op, waarin wordt aangegeven in welke mate het RL haar functie vervult. ANB evalueert in eerste instantie de concrete projecten en activiteiten, die zijn uitgevoerd als basistaakstelling van een RL (draagvlakverbreding, bevordering streekeigen karakter, ..., zie [3]). Daarnaast worden ook de extra taken buiten deze basistaakstelling doorgelicht. Dit betreft zowel structurele opdrachten (op Vlaams, provinciaal of gemeentelijk niveau), als éénmalige of tijdelijke projecten (zoals de taken van de landschaps animator en landschapsteams, zie [4]).

De provinciale diensten van ANB gaven een positief advies voor alle RL, met uitzondering van RL Dijleland. Dit RL kreeg slechts een voorwaardelijk gunstig advies omwille van opmerkingen over de samenstelling van de algemene vergadering, de opvolging van de begroting en de nood aan lokale bundeling van soortgerichte acties¹⁰.

Het ANB formuleert in haar evaluatienota's vaak een reeks aandachtspunten m.b.t. uitgevoerde en/of geplande activiteiten om de werking van RL in de toekomst nog verder te verbeteren. Deze punten worden hieronder in algemene lijnen bondig weergegeven. Tussen haakjes wordt telkens vermeld op welke RL ze betrekking hebben. Over RL Haspengouw en Voeren, RL Kempen en Maasland en RL Lage Kempen geeft ANB helemaal geen opmerkingen. De provinciale afdeling van ANB in Limburg volstaat enkel met de vaststelling dat deze RL aan de voorwaarden van de uitvoeringsbesluiten voldoen.

- Bij sommige acties van RL blijft het onduidelijk wat de precieze bijdrage of rol is van het RL (RL De Voorkempen)
- Een toename aan personeel moet duidelijker leiden tot een toename aan projectmiddelen. Daar moeten voldoende inspanningen voor geleverd worden (RL De Voorkempen).
- Het is raadzaam om in de jaarverslagen kaartmateriaal op te nemen met aanduiding van de locaties waar acties gerealiseerd of gepland zijn (bv. voor beheerovereenkomsten). Dit is belangrijk om een beeld te krijgen van de spreiding over het werkingsgebied en de impact op het terrein. Een GIS-gerelateerde databank kan hiervoor een nuttig hulpmiddel zijn, dat ook bruikbaar is voor een evaluatie van toegepaste instrumenten (RL De Voorkempen, RL Meetjesland, RL Schelde-Durme en RL Vlaamse Ardennen). Goede voorbeelden in die zin zijn RL Noord-Hageland en RL Rivierenland.
- De zichtbaar positieve evolutie in concrete terreinrealisaties moet verder doorgezet worden. Vooral voor soortgerichte acties zijn nog bijkomende inspanningen mogelijk (bv. aanleg fauna-akkers, stimuleren van weidevogelbeheer, ...). De RL kunnen hiervoor bij andere RL te rade gaan (RL De Voorkempen, RL Dijleland, RL Rivierenland en RL Zuid-Hageland). Op het terrein en in het jaarverslag dient hierbij voldoende blijvende aandacht besteed te worden aan monitoring, nazorg en evaluatie (RL Meetjesland, RL Schelde-Durme en RL Vlaamse Ardennen). Een aantal RL moeten in die context nog meer focussen op het vastleggen van prioritaire acties en gebieden, bv. voor soortgerichte initiatieven (RL Meetjesland, RL Schelde-Durme, RL Vlaamse Ardennen en RL Zuid-Hageland).
- Naast de realisatie van voorbeeldprojecten moet de structurele werking van acties (bv. poelenproject) nog beter uitgebouwd worden, met concreet meetbare doelen en indicatoren voor strategisch bepaalde prioriteiten (RL De Voorkempen, RL Dijleland, RL Meetjesland, RL Schelde-Durme, RL Vlaamse Ardennen en RL Zuid-Hageland).
- Het is belangrijk om te blijven waken over het evenwicht en de link tussen acties (bv. combinatie verhogen toegankelijkheid wegen en natuurgericht bembbeheer en buffering) (RL De Voorkempen, RL Meetjesland, RL Vlaamse Ardennen en RL Zuid-Hageland).

---

¹⁰ Zie evaluatieverslag ANB RL Dijleland, p. 6

- Het ANB dient bij landschapsinitiatieven actiever betrokken te worden (RL De Voorkampen en RL Dijleland).
- De rol van RL bij de uitwerking van wandelnetwerken moet reeds bij de aanvang van het project duidelijker liggen op de landschappelijke inkleding (via o.a. de aanleg en herstel van KLE's). Dit valt anders buiten de kerntaak van een RL. Het RL IJzer en Polder slaagt daar bv. reeds goed in, maar andere RL moeten zeker nog meer inspanningen leveren (RL De Voorkampen, RL Dijleland en RL Rivierenland).
- In functie van het creëren en behouden van draagvlak voor de toekomstige werking van RL blijft voldoende sensibilisatie van openbare besturen en landbouwers een aandachtspunt (RL IJzer en Polder, RL Rivierenland en RL Schelde-Durme).
- De RL moeten meer aandacht schenken aan het promotionele aspect van terreinrealisaties, zodat ze zichtbaarder zijn voor potentieel geïnteresseerden (RL IJzer en Polder, RL Rivierenland, RL Schelde-Durme en RL Zuid-Hageland).

[15] Evaluatie INBO. In het Natuurrapport van 2005 heeft het INBO voor de eerste keer de regionale landschappen onder de loep genomen als een doelgericht beleidsinstrument, dat zich voornamelijk op het buitengebied concentreert¹¹. Hierbij heeft het INBO in eerste instantie gekeken naar de organisatie en de operationalisering van het instrument. Enerzijds werd nagegaan op welke wijze de RL mogelijkheden krijgen of met hinderpalen geconfronteerd worden bij het vergroten van het draagvlak voor natuurbehoud. Anderzijds heeft het INBO onderzocht in welke mate het werkingsgebied van RL beantwoorden aan de definitie. Het INBO heeft in het Natuurrapport dus niet specifiek een evaluatie doorgevoerd van de activiteiten van RL. Wel formuleerde ze een aantal opmerkingen en aanbevelingen die de projectwerking van RL aanbelangen. Zo wees het INBO op de brede taakstelling van RL en het eraan gekoppelde spanningsveld met financierende instanties. Ze onderstreept in dit licht het belang van het opstellen van streekgebonden prioriteiten binnen het kader van een strategische afbakening van het takenpakket. Het INBO beklemtoont in haar rapport ook de nood aan indicatoren om de impact van de activiteiten op het terrein na te gaan (op niveau van natuur en draagvlak). Dit stemt overeen met een aantal aandachtspunten die ANB in haar adviezen geformuleerd heeft (zie [14]), hetgeen erop wijst dat ze nog altijd actueel zijn.

In 2007 heeft het INBO het instrument van regionale landschappen opnieuw opgenomen in haar natuurrapportage¹². Ook toen werd geen algemene evaluatie doorgevoerd van de activiteiten van RL. Het INBO is wel dieper ingegaan op twee specifieke thema's, die geselecteerd werden om de toepassing van het instrument in het kader van natuurbehoud en KLE te onderzoeken: poelen en beheerovereenkomsten. Bij dit onderzoek werd vastgesteld dat RL mooie resultaten kunnen voorleggen. Dit toont volgens het INBO dan ook aan dat RL een belangrijk instrument zijn met een grote meerwaarde voor de ontwikkeling en het behoud van KLE en de uitwerking van beheerovereenkomsten.

---

¹¹ Dumortier, M., De Bruyn, L., Hens, M., Peymen, J., Schneiders, A., Van Daele, T., Van Reeth, W, Weyenbergh, G. en Kuijken, E. (red.), 2005. Natuurrapport 2002. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud, nr. 24, Brussel., p. 422 e.v.

¹² Dumortier, M., De Bruyn, L., Hens, M., Peymen, J., Schneiders, A., Van Daele, T. en Van Reeth, W (red.), 2007. Natuurrapport 2007. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, nr. 4, Brussel, p. 257 e.v.

5. Activiteiten en instandhoudingsdoelstellingen

[16] **Activiteiten RL in 2010.** Het grootste deel van de RL maakt in hun jaarverslag van 2010 geen rechtstreekse link tussen projecten en instandhoudingsdoelstellingen (IHD) of speciale beschermingszones (SBZ) van het Natura 2000 netwerk. IHD worden ook nauwelijks in de verslagen vermeld. Enkele voorbeelden waar dit wel (on)rechtstreeks aan bod komt, zijn:

- RL Haspengouw en Voeren is trekker van het grensoverschrijdend project 'Habitat Euregio'. Doel van dit project is de coördinatie verbeteren tussen privaat en publiek natuurbeheer over de grenzen heen, de leefgebieden van soorten gezamenlijk beschermen, groene corridors ontwikkelen door herstel en aanleg van KLE en relevante ervaringen uitwisselen¹³. Het project wordt gefinancierd door INTERREG en de provincie Limburg. In de omschrijving vermeldt het RL dat binnen het project "*de doelen van Natura 2000 via omvormingsmaatregelen verwezenlijkt zullen worden*". Algemeen wil men deze doelen realiseren door stapstenen op regionale schaal voor een aantal prioritaire soorten te verbinden met elkaar via o.a. poelen en holle wegen.
- RL Zenne, Zuun & Zoniën verwijst in de doelstelling van het provinciale project 'je hebt meer burens dan je denkt' naar de groeiende aandacht voor biodiversiteit, waaronder instandhoudingsdoelstellingen¹⁴. Het RL wil dan ook verschillende lokale initiatieven rond dit thema actief ondersteunen.
- RL Houtland heeft een aantal soortgerichte acties lopen, waarvan het herstel van heiderelicten een onderdeel is¹⁵. Bij de omschrijving van de doelstellingen in de projectfiche wordt verwezen naar habitatrichtlijngebieden en Natura 2000. Trekker van het project zijn ANB en natuurverenigingen. Het RL is als partner actief betrokken via o.a. beheer en sensibilisatie. Een andere (deel)actie concentreert zich op de stengelloze sleutelbloem, die het RL verkeerdelijk als "habitatrichtlijnsoort" vernoemt. In de toekomst wil het RL nieuwe initiatieven voor deze soort uitwerken binnen de opmaak van een soortenbeschermingsplan.
- RL IJzer en Polder coördineert en ondersteunt in het kader van haar soortgerichte acties de campagne 'Buiten-gewone soorten', waarin een netwerk van vrijwilligers beschermingsacties ondernemen. Eén van de doelsoorten is de bruine kiekendief. In de projectomschrijving stelt het RL voor deze soort dat "*in het kader van de instandhoudingsdoelstellingen voor vogelsoorten van bijlage 1 van de Vogelrichtlijn stappen ondernomen worden binnen het RL om de kernpopulatie van de bruine kiekendief, die zich op haar grondgebied bevindt, te monitoren en om contact te leggen met de eigenaars van de gronden waarop deze vogels broeden*"¹⁶. Volgens het RL is een goede opvolging en een goed contact met betrokken landbouwers een essentiële actie voor de instandhouding van de populatie. Het RL komt hierbij coördinerend en financieel tussen.
- RL Groene Corridor wil bij zijn acties rond soortbescherming "*zo goed mogelijk aansluiten bij de vastlegging van de instandhoudingsdoelstellingen voor de habitatrichtlijngebieden in zijn werkingsgebied*"¹⁷. Het RL voert

---

¹³ Zie Jaarverslag RL Haspengouw en Voeren, p. 49 e.v.

¹⁴ Zie Jaarverslag RL Zenne, Zuun & Zoniën, p. 33

¹⁵ Zie Jaarverslag RL Houtland, p. 39 en 44

¹⁶ Zie Jaarverslag RL IJzer en Polder, p. 51

¹⁷ Zie Jaarverslag 2011 van het RL Groene Corridor, p. 63 e.v.

reeds meerdere jaren acties uit rond soortbescherming, maar stelt in zijn jaarverslag dat deze acties vanaf 2010 *"in een stroomversnelling kwamen door de vastlegging van de instandhoudingsdoelstellingen en de provinciale biodiversiteitscampagne rond koesterburen"*. Het RL wil hierbij *"mee invulling geven aan de instandhoudingsdoelstellingen"*. Het is de ambitie van het RL om vanaf de start initiatieven rond IHD zoveel mogelijk te laten aansluiten bij de koesterburencampagne, zodat *"één coherent verhaal gebracht kan worden bij gemeenten en andere partners en de gepaste terreinmaatregelen gepland kunnen worden i.f.v. de doelstellingen uit beide acties"*. Het RL ziet het als zijn taak om bij gerichte soortbeschermingsacties een initiërende rol te spelen in monitoringsinitiatieven in de regio (door bv. vrijwilligers te sensibiliseren), zonder zelf echter een monitoringstaak op zich te nemen.

[17] Evaluatie ANB. ANB moet elk jaar de werking van alle RL evalueren op basis van het ontvangen jaarverslag, de deelname aan bestuursvergaderingen en het bilateraal overleg (zie [14]). De provinciale afdelingen van ANB vermelden in hun betreffende evaluatienota's beduidend weinig over IHD en de mogelijke rol van RL daarbij. Dit thema komt slechts in beperkte mate aan bod in de evaluatienota's van vijf RL: RL Dijleland, RL Groene Corridor, RL Noord-Hageland, RL Zenne, Zuun en Zoniën en RL Zuid-Hageland. Opvallend is dat al deze nota's afkomstig zijn van de provinciale dienst van Vlaams Brabant. Dit is dus blijkbaar de enige provinciale adviserende afdeling die (op eigen initiatief?) IHD bij haar jaarlijkse evaluatie betreft. ANB Vlaams Brabant verwijst in haar adviezen expliciet naar de mogelijke rol van RL bij de implementatie van IHD via de realisatie van robuuste en natuurlijke landschapsverbindingen tussen en in SBZ, een functie die deels al ingevuld wordt door de vijf RL. In haar evaluatie over het RL Dijleland wijst ANB bijkomend op het belang van strategische projecten die Europese Beschermingszones met IHD's omvatten. ANB ondersteunt deze initiatieven, maar vraagt algemeen om aftoetsing met de IHD voor Midden-Brabant (bv. m.b.t. bebossing)¹⁸.

[18] Activiteiten RL na verlenging definitieve erkenning. Zoals reeds aangehaald in paragraaf [1], heeft ANB aan definitief erkende regionale landschappen de instructie gegeven om in hun aanvraagdossier ter hernieuwing van de definitieve erkenning aan te geven hoe zij lokaal hun toekomstige rol inschatten ten aanzien van de instandhoudingsdoelstellingen. RL Houtland heeft dit punt als eerste toegevoegd aan zijn intentieverklaring over de werking in de periode 2011-2017¹⁹. In afwachting van de vastlegging van IHD voor de regio Houtland, voorzien eind 2011, heeft dit RL over het onderwerp bilateraal overlegd met (de betrokken buitendienst van) ANB. Uitgaande van de speciale beschermingszones en Europees beschermde soorten, die voorkomen in het werkingsgebied van RL Houtland, heeft ANB voorstellen geformuleerd voor een mogelijk rol van het RL bij: (1) instandhouding van het areaal Midden-Atlantische heide door het herstel van heiderelicten bij particuliere boseigenaars; en (2) bescherming van vleermuizen door o.a. het verhogen van de landschapsconnectiviteit, het beheer van KLE en het herstel van winterverblijfplaatsen²⁰. Het is onduidelijk in welke mate deze vooropgestelde dubbele rol zijn oorsprong vindt in de reeds bestaande

---

¹⁸ Zie evaluatieverslag ANB RL Dijleland, p. 2 en 6; evaluatieverslag ANB RL Groene Corridor, p. 6; evaluatieverslag ANB RL Noord-Hageland, p. 2 en 6; evaluatieverslag ANB RL Zenne, Zuun en Zoniën, p. 6; evaluatieverslag ANB RL Zuid-Hageland, p. 6

¹⁹ Regionaal Landschap Houtland, 2011, dossier over de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning

²⁰ Zie intentieverklaring 2011-2017 van het RL Houtland, p. 17

activiteiten van het RL. Een vergelijking met het activiteitenoverzicht van 2010 toont echter wel aan dat het RL reeds een aantal initiatieven lopende heeft rond de bescherming van vleermuizen, zoals het behoud van verblijfplaatsen en dreven²¹. Ook het herstel van heiderelicten behoort reeds tot het takenpakket van RL (zie [16]). Hierbij werkt het RL nauw samen met de bosgroep Houtland, particuliere boscijdenaars en gemeenten.

Op 5 augustus 2011 heeft de Minaraad een adviesvraag ontvangen voor de (tweede) hernieuwing van de definitieve erkenning van zeven RL voor de periode 2012-2018. ANB heeft deze RL gevraagd om, in tegenstelling tot de richtlijnen voor het eerste hernieuwingsdossier van RL Houtland, niet opnieuw een intentieverklaring op te nemen in hun dossier, maar eerder te focussen op enkele strategische vragen, waaronder de mogelijke rol van RL bij de invulling van IHD in SBZ²². Elk RL ging in zijn erkenningsdossier kort in op dit thema. Ze beperkten zich hierbij meestal tot het (letterlijk) aanhalen van een uittreksel uit de nota 'Regionale landschappen en instandhoudingsdoelstellingen' van het Vlaams Overleg Regionale Landschappen (VORL, december, 2010) (zie [19]). De meeste RL vermeldden het bestaan van die nota echter niet in hun dossier. Dit geeft verkeerdelijk de indruk dat de betreffende RL op eigen initiatief de weergegeven visie ontwikkeld hebben. Enkel RL Dijeleland en RL Zenne, Zuun en Zoniën verwezen expliciet naar de nota. De Minaraad heeft dan ook in haar advies van 20 oktober 2011 gevraagd dat alle RL de correcte bronvermelding aangeven. Verder ging de Raad in dit advies niet specifiek in op de mogelijke IHD-rol, maar verwees naar een meer algemene behandeling van het onderwerp bij de jaarlijkse advisering van de werking van alle RL in 2010²³.

[19] Nota VORL. De RL vertrekken in deze nota vanuit de vaststelling dat een groot deel van het Vlaams Natura 2000 netwerk op gronden ligt van private eigenaars, landbouwers, lokale overheden, ..., waarover de Vlaamse Overheid in principe geen eigen bevoegdheid heeft. Voor deze gebieden zou een duurzaam natuurgericht beheer nog onvoldoende verzekerd zijn. Om de IHD ook daar te realiseren zal een specifiek beleid noodzakelijk zijn, dat via maatwerk rekening houdt met alle lokale actoren. De RL zijn van mening dat ze hierbij een belangrijke rol kunnen spelen, zowel op vlak van het creëren van draagvlak voor Natura 2000, als voor het specifiek ondersteunen van particulieren en lokale overheden. De RL onderstrepen in hun nota dat ze reeds over heel wat troeven beschikken om deze taak op zich te nemen, zoals hun *knowhow* van soort- en gebiedsgericht werken, hun geïntegreerde en streekgebonden aanpak (natuur-landschap-erfgoed), hun multi-inzetbare teams en hun ervaring met het zoeken naar bijkomende subsidiemogelijkheden. Ze zijn ook bij veel actoren aanvaard als gesprekspartner. In de nota wordt dit geïllustreerd met enkele voorbeelden van RL Lage Kempen.

De RL menen in de nota dat er extra middelen voor personeel en projectwerking nodig zullen zijn om IHD-gerelateerde acties te coördineren en te realiseren. De momenteel beschikbare middelen zouden onvoldoende zijn als men wil vermijden dat de huidige taakstelling in het gedrang komt. Over een mogelijke herziening van die taakinfilling wordt niets vermeld.

---

²¹ Zie jaarverslag 2011 van het RL Houtland, p. 41

²² ANB, 4 augustus 2011, begeleidende brief aan de Minaraad in het dossier over de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning van zeven regionale landschappen (refnr. BL-GGB/RLREG/HERERK/11-07525)

²³ Minaraad, 20 oktober 2011, briefadvies betreffende de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning van zeven regionale landschappen en de uitbreiding van het werkingsgebied van twee regionale landschappen (2011|65)

[20] Betrokkenheid bij S-IHD proces. De RL zijn niet formeel als partner betrokken bij het lopende, door ANB getrokken S-IHD-overlegproces, dat via de Intentieverklaring²⁴ uitvoering geeft aan het Procedurebesluit²⁵. Dit is in principe logisch, gezien een RL op de eerste plaats een samenwerkingsinstrument is en dus geen afzonderlijke actor op het terrein. De werkingsgebieden van RL zijn ook niet gebiedsdekkend in Vlaanderen. Een aantal ledenorganisaties van RL, zoals Natuurpunt en Boerenbond, nemen wel formeel deel aan het proces. Omgekeerd zijn er ook partners van het overlegproces die niet vertegenwoordigd zijn in de RL.

Bij het bepalen van de S-IHD en de prioriteiten per (groep van) Speciale Beschermingszone(s) wordt het instrument van RL wel mee 'in beschouwing genomen'. Zo is in elk S-IHD-rapport in het hoofdstuk over de maatschappelijke context een overzicht opgenomen van de bevoegde besturen en verenigingen, die een ruimtelijk beheer voeren of privébeheer ondersteunen binnen SBZ, samen met het actueel oppervlaktaandeel van hun werkingsgebied²⁶. De lokaal actieve RL staan hier telkens ook in opgelijst, naast de betrokken provincies, gemeenten, bekkenbesturen, waterschappen, terreinbeherende verenigingen, bosgroepen en wildbeheereenheden. De RL zijn in die zin een onderdeel van de maatschappelijke context, die mee in overweging genomen wordt bij de uitwerking van de sterkte-zwakteanalyses en de doelstellingen in de S-IHD-rapporten. De projectwerking van RL rond KLE en connectiviteit wordt bv. in de SWOT-analyse van het S-IHD-rapport van het Zoniënwood beschouwd als een kans om de IHD te halen²⁷. Bij de toelichting van de populatiedoelstellingen van een aantal soorten (o.a. amfibieën) in dit gebied, wijst men dan ook op de potentie van RL voor het uitvoeren van soortgerichte maatregelen, net omdat ze reeds initiatieven in die zin nemen²⁸. Ook bij de gebiedsspecifieke prioriteiten blijken RL in het dossier als belangrijke partner te fungeren om de "*ontwikkelingen in het gebied in goede banen te leiden conform de vereisten van soorten*" (bv. voor het herstel van moerasvogelpopulaties)²⁹.

In de S-IHD-dossiers wordt verder niet specifiek ingegaan op de mogelijke rol van RL bij de IHD-implementatie. Algemeen verwijst men hiervoor naar een volgende fase, waarbij de verzamelde informatie als input gebruikt zal worden voor het opstellen van actieprogramma's in het kader van de realisatie van IHD. De lokale "*socio-economische context*" zal hierbij dan verder verfijnd en aangevuld worden³⁰, waaronder dan ook de rol van RL.

---

²⁴ De Intentieverklaring beschrijft de werkwijze en de aanpak van het IHD-overlegproces en werd op 30 april 2009 door alle partners ondertekend. Op die manier bekrachtigden ze hun medewerking aan dit overlegproces.

²⁵ Besluit van de Vlaamse Regering van 3 april 2009 betreffende de aanwijzing van speciale beschermingszones en de vaststelling van instandhoudingsdoelstellingen

²⁶ Zie ANB, 2011. Rapport 09 – Instandhoudingsdoelstellingen voor speciale beschermingszones-BE2400008 Zoniënwood, p. 53 e.v.

²⁷ Zie bv. ANB, 2011. Rapport 09 – Instandhoudingsdoelstellingen voor speciale beschermingszones-BE2400008 Zoniënwood, p. 71

²⁸ Zie ANB, 2011. Rapport 09 – Instandhoudingsdoelstellingen voor speciale beschermingszones- BE2400008 Zoniënwood, p. 36 en 89

²⁹ Zie bijlage 2 van het ontwerpbesluit van de Vlaamse Regering betreffende de SBZ's 'Valleien van de Laambeek, Zonderikbeek, Slangebeek en Roosterbeek met vijvergebieden en heiden (BE2200031)', 'Het Vijvercomplex van Midden-Limburg (BE2219312)' en 'Bokrijk en omgeving (BE2200525)'

³⁰ Zie o.a. ANB, 2011. Rapport 09 – Instandhoudingsdoelstellingen voor speciale beschermingszones-BE2400008 Zoniënwood, p. 44

6. Opmerkingen en aanbevelingen

[21] Algemene structuur en opbouw jaarverslagen RL. De jaarverslagen van alle RL volgen algemeen een eenvormige structuur, waardoor ze overzichtelijk en vergelijkbaar opgebouwd zijn. Dit is grotendeels te danken aan een goede sturing vanuit ANB, dat een ontwerpinsthoudstafel met de nodige toelichting voor de RL opgesteld heeft. Op die manier wordt de basisstructuur en de invulling van de verschillende onderdelen eenduidig vastgelegd in samenspraak met de RL. Door die gemeenschappelijke structuur, die *in se los* staat van de criteriavolgorde van het Erkenningsbesluit, zijn de jaarverslagen ook herkenbaarder en toegankelijker voor een ruimer publiek. Een jaarverslag is immers niet enkel voor evaluerende instanties bedoeld, maar speelt ook een belangrijke rol in de verhoging van het lokale draagvlak voor de werking van RL.

Het jaarverslag moet natuurlijk wel blijven toelaten om de juridisch opgelegde taakstelling van een RL af te toetsen, inclusief hun respons op eerdere opmerkingen en aanbevelingen. De Minaraad stelt vast dat dit het geval is. Sommige RL gaan in een apart hoofdstuk of nota specifiek in op de vroeger geformuleerde aandachtspunten van ANB en de Minaraad³¹, terwijl andere RL het integreren in hun overige verslagdelen. De Minaraad is in die zin van oordeel dat de RL in hun jaarverslagen de aangehaalde punten afdoende behandelen, wat aantoonbaar dat ze ernstig genomen worden. Naar de toekomst toe, beveelt de Minaraad aan om er de nodige aandacht aan te blijven besteden.

[22] Algemene structuur en opbouw evaluatieverslagen ANB. De Minaraad stelt vast dat de evaluatieverslagen van ANB in zekere mate verder positief geëvolueerd zijn ten opzichte van de voorbije jaren. Er blijft echter een gebrek bestaan aan eenvormigheid en uniforme behandeling van de dossiers. Getuige daarvan is bv. de vaststelling dat enkel ANB Vlaams Brabant in haar evaluatienota's ingaat op IHD (zie [17]). De Minaraad blijft dus aandringen dat de centrale dienst van ANB meer inspanningen levert om de adviezen van haar provinciale afdelingen te stroomlijnen.

[23] Overzicht activiteiten. Bij het samenstellen van het activiteitenoverzicht in hoofdstuk 3 heeft de Minaraad vastgesteld dat de structurele weergave in actiefiches helder uitgewerkt is. In vergelijking met de jaarverslagen van de voorbije jaren is hier dan ook duidelijk een positieve evolutie zichtbaar, die opnieuw mede te danken is aan een degelijke sturing vanuit ANB. Zoals reeds aangehaald in [6], blijkt de inhoudelijke invulling en afbakening van de actiefiches echter minder uniform te zijn. De Minaraad stelt daarom voor om een eenduidiger benadering te hanteren, die de onderlinge vergelijkbaarheid verhoogt.

De activiteiteninventarisatie in §3 toont aan dat er algemeen geen grote verschillen bestaan tussen de activiteiten van RL binnen de onderscheiden categorieën. De RL hebben hun werking uitgebouwd rond dezelfde kernthema's volgens de doelstellingen uit het Natuurdecreet. Waar opportuun, werken ze lokaal samen rond geïntegreerde projecten, waarbij ze kennis en ervaring uitwisselen. Er zijn dus geen RL die er over de ganse lijn van activiteiten duidelijk uitspringen. De RL verschillen onderling bv. wel op het niveau van het aantal en de aanpak van individuele projecten, maar dit hangt grotendeels samen met hun streekgebonden eigenheid en het voorkomen van lokale opportuniteiten. Ook het aantal jaar dat een RL reeds bestaat, speelt hierbij een rol. De figuren uit hoofdstuk 3 tonen

---

³¹ Zie bv. jaarverslag van RL Groene Corridor, p. 186 e.v. en jaarverslag van RL Rivierenland, p. 97 e.v.

evenwel aan dat sommige RL, in vergelijking met andere RL, nog meer inspanningen zouden kunnen leveren voor bepaalde doelstellingen. Dit kan bv. gesteld worden voor RL Rivierenland en RL Zuid-Hageland binnen de categorie 'natuurbehoud en KLE'. ANB adviseert in haar evaluatienota's ook dat deze RL nog bijkomende inspanningen kunnen doen voor soortgerichte acties.

De Minaraad erkent dat de activiteiten van RL algemeen een belangrijke meerwaarde vormen voor natuur en landschap in hun werkingsgebieden. Het belang van een evenwichtig programma voor zowel natuurlandschappelijke als cultuurhistorische initiatieven dient hierbij zeker onderstreept te worden in het licht van de doelstellingen van het instrument. Uit de jaarverslagen blijkt dat RL meer en meer planmatig en gebiedsgericht werken, wat een evenwichtige benadering ten goede komt. Via een dergelijke planmatige aanpak, die zoveel mogelijk geclusterd is in afgebakende aandachtsgebieden, proberen de RL de doelstellingen uit het Natuurdecreet op een efficiënte manier te verweven binnen hun vooropgestelde visie. Dit gebeurt meestal in overleg met subsidiërend instanties, bv. voor het herstel van KLE als natuurverbindingen in een gefragmenteerd landschap. De RL blijken hierbij in staat te zijn om creatief in te spelen op lokale opportuniteiten, wat één van de sterke punten is van het instrument van RL. De Minaraad wijst in die context op het grote belang van continuïteit om tot kwalitatief goede resultaten te blijven komen.

De Minaraad kan zich aansluiten bij de aandachtspunten, die door ANB in hun evaluatienota's geformuleerd worden en in [14] bondig opgelijst staan. Deze punten komen overeen met de opmerkingen en aanbevelingen die de Minaraad in vorige adviezen over de werking van RL geformuleerd heeft. Het zijn alle belangrijke verbeterpunten naar de toekomst toe met oog op de realisatie van de doelstellingen uit het Natuurdecreet, zoals draagvlakvorming en sensibilisatie van alle betrokken doelgroepen. De Minaraad wijst hierbij op het belang van een overzichtelijk en toegankelijk centraal informatiesysteem, dat de RL toelaat om inhoudelijk en ruimtelijk de afzonderlijke lokale projecten op te volgen. Een dergelijk systeem zal de uniformiteit in de rapporteringsstructuur ten goede komen (cf. [21].) Het kan ook de onderlinge samenwerking en afstemming tussen actoren verhogen. Eveneens kan het helpen bij de lokale strategische afweging van prioriteiten, wat voor een aantal RL een belangrijk aandachtspunt is (zie [14]).

[24] Rol m.b.t. IHD. De analyse in [16] toont aan dat RL in hun jaarverslagen heel weinig aandacht besteden aan (de problematiek van) IHD, los nog van de mogelijke rol die ze kunnen spelen. Dit is deels merkwaardig te noemen, rekening houdend met het feit dat de implementatie van het Europese natuurbeleid in Vlaanderen reeds een aantal jaren een prioriteit wordt in het Vlaamse natuurbeleidslandschap, zie o.a. VIA en Pact 2020, het MINA-plan en de beleidsbrieven leefmilieu en natuur. Dit 'hiaat' vindt vermoedelijk (ten minste deels) zijn oorsprong in het feit dat ANB daar begin 2010 (nog) niet specifiek op aangestuurd heeft.

De Minaraad stelt vast dat de tweede helft van 2010 en 2011 een soort van kantelmoment lijken te zijn in de beleidsaandacht voor de mogelijke rol van RL bij de implementatie van IHD. Het is het moment waarop de eerste S-IHD-rapporten afgewerkt worden en RL daarin als samenwerkingsinstrument mee in beschouwing worden genomen (zie [20]). Eind 2010 heeft het Vlaams Overleg Regionale Landschappen (VORL) ook de nota 'Regionale landschappen en instandhoudingsdoelstellingen' opgesteld, die gebruikt wordt in de hererkenningsdossiers van zeven RL voor de periode 2012-2018 (zie [18] en

[19]). Het is toen specifiek ANB geweest die vroeg aan de RL om dit thema expliciet als punt in hun dossier op te nemen. Uit het hererkenningsdossier van RL Houtland blijkt dat de RL momenteel ook bilateraal overleg plegen met ANB over de mogelijke invulling van hun rol bij IHD. Dit overleg wordt nu in 2012 ook op een hoger niveau verdergezet. De mogelijke rol van RL bij de realisatie van de IHD wordt ook aangehaald in het kader van de werkgroep IHD-implementatie³², die getrokken wordt door ANB. Deze werkgroep wil nagaan op welke wijze de IHD geïmplementeerd zullen worden en wie daarbij voor welk onderdeel de meest efficiënte rol kan spelen.

De Minaraad merkt op dat al deze initiatieven, die zowel vanuit het beleid als vanuit de RL zelf genomen worden, tot nu toe eerder 'achter de schermen' lijken te gebeuren op een relatief exploratieve manier. Er is tot op heden nog geen document voorhanden dat concreet en diepgaand op het onderwerp ingaat. Het beleid heeft in die zin ook nog geen formele voorstellen op papier gezet. Het VORL heeft vanuit zijn invalshoek wel reeds in zijn nota gepoogd om voorstellen te formuleren met de nodige onderbouwing en illustratie. Dit document lijkt echter slechts een ontwerpversie te zijn, die nog niet ten gronde doorgesproken werd met het beleid en de partners van het samenwerkingsverband. ANB heeft ook nog geen formele reactie gegeven op de nota, vermoedelijk net omdat het geen formeel document is. Het is ook niet duidelijk in welke mate de nota onderschreven werd door alle RL. Een aantal RL hebben in hun aanvraagdossier voor de hernieuwing van hun definitieve erkenning wel aangegeven dat ze de nota onderschrijven³³, maar van de overige RL is hun standpunt in die context onbekend. De Minaraad vraagt dus aan de RL om hier meer duidelijkheid over te verschaffen.

Het voorgaande toont aan dat er op beleidsniveau verschillende initiatieven genomen worden om na te denken over de mogelijke rol van RL in het IHD-implementatieproces. Daartegenover staat de geplande interne staatsvorming, die ook zijn weerslag kan hebben op de werking van het instrument van regionale landschappen (zie [3]).

Gezien de lopende processen neemt de Minaraad zich voor om zich in de nabije toekomst in een advies uit te spreken over de algemene taakstelling van RL in het kader van de interne staatsvorming. De potentiële rol van de RL bij de implementatie van de IHD zal hier dan ook bij betrokken worden.

[25] Financiering. Begin 2011 heeft ANB specifiek aan de RL gevraagd om in hun jaarplanning en -begroting een duidelijke toelichting te geven over hoe ze omgaan met de substantiële vermindering van de subsidies door ANB en AROE. De RL hebben daarom in hun jaarverslag specifiek aandacht besteed aan geleverde (besparings)inspanningen. Deze hebben meestal betrekking op verschuivingen in de personeelsbezetting en projectbudgetten; alsook het zoeken naar alternatieve financieringsbronnen.

De Minaraad wijst op het belang van het goed voorbereiden en uitwerken van de

---

³² Deze werkgroep werd opgericht in het kader van het IHD-overlegproces om de kwestie van de realisatie van de IHD te behandelen. Alle partners van het IHD-overlegproces zijn erin vertegenwoordigd. Binnen het kader van deze werkgroep wordt een plan van aanpak uitgewerkt en wordt een algemene planning afgesproken. De resultaten van de werkgroep moeten duidelijkheid geven over de effectiviteit en efficiëntie van het bestaande instrumentarium voor de implementatie van de IHD. Daarnaast moeten ook afspraken gemaakt worden over de manier waarop de implementatie wordt aangepakt.

³³ Bv. RL Dijkeland

besparingsinitiatieven. Het jaar 2011 kan in die zin als een overgangsjaar beschouwd worden waarin de genomen maatregelen getoetst worden. Het is hierbij noodzakelijk om creatief te blijven zoeken naar oplossingen om bij minder middelen toch de vooropgestelde resultaten te kunnen neerzetten en een goede continuïteit van de werking te garanderen. De Minaraad verwijst naar haar advies van 20 oktober 2011³⁴, waarin vastgesteld werd dat de zoektocht naar nieuwe projectmiddelen nog vaak een aandachtspunt blijft. Een verhoogde samenwerking met partners, hetgeen nu reeds een sterk punt is van RL, kan belangrijke mogelijkheden scheppen om deze extra financiering aan te trekken (zie bv. de intentieverklaring van RL Kempen en Maasland voor de periode 2012-2018) .

[26] Bijsturing instrument regionale landschappen. In navolging van eerdere adviezen³⁵, blijft de Minaraad benadrukken dat er dringend nood is aan een grondige evaluatie en bijsturing van het instrument van RL. In dit licht heeft de Minaraad in het verleden een aantal bestaande knelpunten aangehaald inzake o.a. draagvlakvorming en de functie van RL als instrument. Het uitblijven van een hervorming van het instrument bemoeilijkt de rol van de bevoegde administraties, de betrokken adviesraad en de RL zelf. Het is belangrijk dat de Vlaamse overheid een duidelijk omschreven visie voor RL opstelt in samenspraak met de partners, waarin o.m. vermeld staat welke rol de RL in het natuurbeleid moeten spelen en hoe men omgaat met de taakverbreding (en de relatie met de subsidiërende instanties). Het is van belang om de werking van RL hierbij af te stemmen op andere gebiedsgerichte (samenwerkings)instrumenten.

Deze nood werd reeds beklemtoond in het Natuurrapport van 2005³⁶ en blijft zeker actueel in het licht van de mogelijke ontwikkelingen in het kader van het Witboek en de mogelijke taakstelling in functie van IHD.

---

³⁴ Minaraad, 20 oktober 2011, briefadvies betreffende de aanvraag tot hernieuwing van de definitieve erkenning van zeven regionale landschappen en de uitbreiding van het werkingsgebied van twee regionale landschappen (2011|65)

³⁵ Zie o.m.: Minaraad, 22 november 2005, advies betreffende de verlenging van de definitieve erkenning van zeven regionale landschappen; Minaraad, 28 juni 2007, advies over de werking van de regionale landschappen; Minaraad, 26 juni 2008, advies betreffende de evaluatie van de werking van de regionale landschappen in 2007; en Minaraad, 2 september 2010, advies aangaande de evaluatie van de werking van de Regionale Landschappen in 2009 (2010|42)

³⁶ Dumortier, M., De Bruyn, L., Hens, M., Peymen, J., Schneiders, A., Van Daele, T., Van Reeth, W., Weyenbergh, G. en Kuijken, E. (red.), 2005. Natuurrapport 2002. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud, nr. 24, Brussel., p. 422 e.v.